

ДІАЛОГІЧНІСТЬ КУЛЬТУРИ І ПЛЮРАЛІЗМ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПЦІЇ Г.ГАЧЕВА)

С. О. Черепанова

Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України (м.Львів)

Розглянуто теоретичні засади національних моделей світу (за Г.Гачевим), їх методологічне значення для реалізації стратегічної мети гуманітарної філософії освіти – становлення планетарного типу особистості як творчого суб'єкта культури.

Ключові слова: національні образи світу, український Космо-Психо-Логос, культурний універсум, діалог

Рассмотрены теоретические основы национальных моделей мира (по Г.Гачеву), их методологическое значение для реализации стратегической цели гуманитарной философии образования – становления планетарного типа личности как творческого субъекта культуры.

Ключевые слова: национальные образы мира, украинский Космо-Психо-Логос, культурный універсум, діалог

Theoretical basic principles of the national world models (according to G.Gochev's theory), their methodological meaning for the realization of humanitarian philosophy of education strategic goal that means developing of a planetarian personality type as a creative culture subject are considered in the article.

Key words: national images of the world, Ukrainian Cosmo- Psycho-Logos, cultural universum, dialogue

Здатність критичного аналізу здобутків і суперечностей національного культурного розвитку становить важливу ознаку гуманітарного мислення. В контексті гуманітарного мислення виявляється новий соціальний і духовний досвід, інтенція до діалогічного розуміння інших культур і спільнот (дихотомія “свій – інший”). Діалогічність іманентна культурі загалом як своєрідний “досвід автокомунікації” (Ю.Лотман). Проте, якщо розуміння власного культурного буття досягається за допомогою інтроспекції (самоспостереження), то розуміння іншої (“чужої”) культури потребує “співпереживання”, “учування”; розуміння культури минулого є методом інтерпретації, або герменевтики (В.Дільтей). Діалог і розуміння взаємозумовлені, у діалозі відповідно формується солідарність людей (Х.-Г.Гадамер). Досягнення діалогічності розуміння іншої культури передбачає поліфонію поглядів, евристичну цінність контексту, доповнюваність, багатомірність смислових значень (М.Бахтін).

Для усвідомлення діалогічних засад культурної єдності і цілісності людства та особливостей національної ідентичності доцільно розглянути концепцію національних образів світу болгарського культуролога Г.Гачева. Не втрачають актуальності його міркування стосовно “деяких несміливих національних художників, кому не дано велике плавання, котрі вважають, що національними вони є тоді, коли *оснівають* свій народ, батьківщину і життя. Це лише нижчий вид національного в мистецтві. Більш високий і сміливий його вид вбачається в здатності художника до *національної самокритики*. Якщо він у погляді на свій народ очима інших народів, людства зуміє говорити світу і батьківщині, залишиться національним і виразить національне, – тоді він дійсно великий” [1, с.39].

Г.Гачев обґрунтував оригінальну концепцію національних образів (моделей) світу. Він розглядає національні образи світу як духовну єдність у розмаїтті національних варіантів. Авторська концепція зумовила “мову дослідження, на стику наукового і художнього мислення”. Вчений відроджує традицію незаангажованого філософського сприйняття національних культур як органічного явища, зумовленого глибокими матеріальними і духовними причинами. Таких причин виділяється три: *Космос* – природа, в яку погружений народ, *Психея* – склад його душі, *Логос* – логіка розуму народу. Так виникла авторська ідея Космо-Психо-Логоса, оригінальний стиль (яскравий синтез думки і слова) і творчий метод, основа якого – “не формальна і навіть не діалектична логіка, а художньо-філософська інтуїція”, скоріше – “м и с л о б р а з” [1, с.4-5]. Зокрема, французький образ світу і стиль мислення автор намагався простежити в монографії “Зв’язок фізики Декарта з гуманітарною культурою Франції”, англійський – в монографії “Механіка Ньютона і Англійський Космос”; він також досліджував національні аспекти Простору і Часу та ін. (1, 9).

Першочергово автора “цікавить не національний характер, а національний погляд на світ, не психологія, а скоріше, гносеологія, національна художня “логіка”, склад мислення: якою “сіткою координат” даний народ охоплює світ і, відповідно, який космос (у давньому значенні як стан світу, світопорядок) вибудовується перед його очима. Цей особливий “поворот”, в якому постає буття даного народу, і становить національний образ світу”. Дослідження національних образів світу має практичне значення для взаєморозуміння народів. Проте, щоб взаєморозуміння стало максимально наближеним до дійсності, потрібно робити “поправку на національно-історичну систему понять і цінностей, тобто враховувати, що *представник іншого народу може сприймати світ децю по-іншому, ніж я* (виділено мною. – С.Ч.)” [1, с.44]. На його думку, в дослідженні національного доцільно виходити із розуміння Єдиного Цілого – як *взаємодії* різних членів в одному

злагодженому організмі людства, сприймаючи його як оркестр, а народи як інструменти, при тому що труба не подібна на скрипку і грає іншу партію і кожен виконує свою незамінну справу. Звичайно, усі народи взаємодіють в єдиному світовому історичному процесі, під одним небом, сонцем і місяцем, але “ходять вони по *різній землі*”, мають різну історію і побут. Відтак цінності, загальні для усіх народів (життя, хліб, дім, сім'я, слово, вірш тощо), мають різні співвідношення; *така особлива структура загальних для усіх народів елементів (хоча і вони розуміються по-різному, мають свій акцент) і утворює національний образ або модель світу* [1, с.46-47].

Відтворення цілісності національного портрету досягається на засадах художньо-наукового порівняльного аналізу духа різних народів. Автор ніби подорожує думкою і уявленням, вчувається і сприймає особливості різних країн – давньої Еллади, Африки, Англії, Болгарії, Вірменії, Грузії, Киргизії, Німеччини, Естонії та ін., вивчає мову їхніх народів, ігри, кухню, картини світу в трактуванні письменників і учених, національні варіанти релігійних почуттів тощо. Природні мови він розглядає як голоси місцевої природи в людині. В звуках мови простежується прямий зв'язок з простором природної акустики, яка у горах інша, ніж у лісах чи степу. Світоглядно-ціннісне значення має сприйняття Природи не як об'єкта і сировини для виробництва, а в контексті її само-смислу. Проте вказується і на існування негативної практики господарської діяльності, споживацького підходу до природи, що разом з переважною відсутністю природозберігаючих технологій зумовлює сучасну загальносвітову екологічну кризу. Звідси акцентування автором морфології чотирьох стихій, якими є “земля”, “вода”, “повітря” (“воз – дух”), “вогонь”, своєрідної метамови та її “синтаксиса”, тобто способу поєднання цих стихій [1, с.179]. І якщо в давньогрецькому світорозумінні (наголошує В.Табачковський) способом поєднання вказаних стихій були Любов і Ворожнеча, то у подальшому науковому – притягання та відштовхування.

Згідно з визначеними методологічними засадами, Г.Гачев простежує Космо-Психо-Логос різних народів. Приміром, загальна схема італійського Космо-Психо-Логоса (якщо її виразити мовою чотирьох стихій та інших термінів) буде виглядати космосом дискретності і сяючої порожнечі навколо неподільного атома-каменя. Дискретність, чіткість буття простежується і в *marcato* і *staccato* в музиці, і в чеканці Челліні, і у тому, що тут чіткий рисунок замість яскравої, розпливчастої плями французької акварелі... Тут із стихій домінують вогонь як світло (“сяюча порожнеча”) і тверда земля як камінь: звідси і людина розуміється як homo від *humus* = земля і престол тут Петра = “каменя” (з грецької). Вода відсутня в італійському живопису: не побачиш її в застінних і завіконних пейзажах картин Відродження... а повітря тут стояче (продувних вітрів – цих богів північних просторів тут немає)... Звідси – розвиненість саме пластичних мистецтв: архітектура, скульптура, чеканка, живопис... Італійський космос – це статуарність і опускання. Символічні фігури – *колона* (вертикаль важливіша горизонталі: широти, далечіні) і *арка*: падаючи, вона зміцнює себе. Статуарність і у тому, що “кімната” італійською мовою – *stanza*, тобто “стоянка” (а не *logement* = “лежання”, французькою); і вірші – “станси”; і “як живеш?” італійською: *come sta?*, тобто буквально “як стоїш?”, тоді як в ургійному космосі англосаксів, де людина – *self-made* = “самостворена”, те саме запитання: *How do you do?*, тобто “як робиш?”, а французькою – *comment ça va?*, тобто “як йдеться?”... Космос опускання (купола-тверді неба на землю) прочитується і у відкритті й довершеності тут архітектурної форми купола, і в арці, і в нисходящих дифтонгах, що домінують в італійській фонетиці: *io, ua*;... І в психіці італійців простежується кінетичне і без затримок вираження у вчинку і слові – того, що в душі і на умі. Тут життя не сховане у помешканні *Haus* (дому), в *Innere* (внутрішнє) і *Tiefe* (глибина) кожної людини, але протікає відкрито і публічно, винесено під небо і не в рефлексії переживань і намірів виявляється, а прямо у діях, сварках... Фамільярність тут з відкритим простором” [1, с. 430-436].

Стосовно ентелехії (основної ідеї) американського Космо-Психо-Логоса – це світ *-ургії* без *-гонії*, тобто штучно створений переселенцями, а не природно виростаючий із Матері (ї), як усі культури народів Євразії, де-ургія (труд, історія) продовжує *-гонію* в своїх формах, і де культура природна, а населення = на – *род*. Тут же населення – не на – род (народженість), а зібрання імігрантів *ex pluribus unum* (“із багатьох – єдине”, девіз США), але у витоках власне не Єдине, а самостійність індивідів, так що формула тут: *Each and all* = “кожний і усі” (вірш Емерсона). Поема Уйтмена “Листя трави” – огляд-з'єднання штатів-станів людини – в *Mussef* (Я). Але немає тут “ми” і “наше”. Звідси постійні нарікання американців на недолік почуття загального, єдності в країні... Загалом Америка – не Мати-Батьківщина чадам-синам своїм, але *факторія* своїм жителям-трударям. І філософську категорію “матерії” тут доцільно назвати “патерія” (чоловічий архетип батька тут важливіший) і навіть “факторія”: уречевленість буття тут уся виготовлена, а не виростаюча... Тут і духу, і мисленню властивий сюжет *-ургії* без *-гонії*. Американському Логосу не властиве жіночо-пасивне споглядання платонівського типу, пророчення ідеї (що є *-гонійна* процедура, за моделлю: зерно – стебло – колос...), але їхне філософське відкриття – це прагматизм (Джемс), семіотика (Пірс), операціоналізм (Бріджмен): вміння охопити і зрозуміти річ відразу в її роботі... Технічно зрозуміти як вона працює тут і тепер – саме у цьому її сутність і критерії істини [1, с.436-438].

Розглянута концепція національних образів світу виховує *культуру уявлення*; думка-уявлення рухається не прямою лінією, а активізує низку асоціацій немов би *боковий зір*, тому так потрібне справжнє постійне зусилля: мати на увазі, утримувати *Ціле*. Тут йдеться про *залучене мислення*, авторський метод розгортання думки як *дедукцію уявлення* – із уявлення й уявленням [1, с.178].

Таким чином, Космо-Психо-Логос усвідомлюється як “цілісність, котра обіймає єдність тіла (природи), душі (національного характеру) та духа (складу мислення)” [3, с.180].

Відповідність українського Космо-Психо-Логоса наведеній системі уявлень, В.Табачковський простежує на прикладі творчості Г.Сковороди. Зокрема, він звертається до діалогу Сковороди “Вдячний Еродій”, де чітко протиставлено “доброродство” (“вдячна воля”= джерело “світлого помислу”) – “недоброродству” (джерелу “обуялості” та інших людських нечеснот). Сковородинський “Сад божественних пісень” вміщує роздуми про чотири першоелементи буття: земля, яка все родить, і що на ній ти “зв’яжеш”, те “зв’язане буде на Небі”; земля водночас і символ світу дольного порівняно з горішнім (епіграфи до Пісень 2 і 3); йдеться і про тяжіння річки до моря (= вода), сталі до магніту (= земля), вогню до гір, а духу (= повітря) до Бога (Пісня 2). Такою вбачається одна з найзагальніших схем філософсько-поетичного образу світу в свідомості українця. Її конкретизація пов’язується з досвідом “філософсько-антропологічних спостережень”. Передусім відзначається співіснування в Україні (у расовому відношенні) двох переважаючих типів: динарського та східного (остійського). Динарській расі властива більша активність відношення до світу, інтенсивність чуттєво-афективного життя, східній (остійській) – ідилічна елегантність, схильність до піклування, турботи про інших (своєрідне материнство), тяжіння до невеликих спільнот, до найдрібнішої речей (художня витонченість української вишивки). Аналізуються геопсихічні чинники українського світовідчуження та суперечливе поєднання активізму й елегантності, вплив ландшафту і клімату, архетипи колективного підсвідомого – “антеїзм”, добра земля, Мати-Природа (“Ненька-Україна”). Можливо, ці чинники і зумовили ідею “сродності” (зі світом, буттям) Григорія Сковороди, який підносили цінність землеробства (“Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті”), пріоритет морально чистого й високого. В контексті образно-змістових реконструкцій українського образу світу виявляється його майже язичницьке сонцепоклоніння. Зазначена і певна “елінська” наснаженість християнських антропологом Г.Сковороди. Його Наркіс (герой найпершого діалога) – образ самопізнання – перетворюється на Сонце (= “джерело усього живого”). “Джерело водне” і “вогненне джерело” мають особливе значення для Наркіса. За Сковородою, джерело водне – “виточує струмені вод, напоюючи, прохолоджуючи, змиваючи бруд”, а джерело вогненне – “виточує проміння світла, просвічуючи, зігріваючи, омиваючи морок”. Звідси цікавий акцент (В.Табачковський) щодо незвідності “Психо-Космо-Логоса” українця до переважання “пасивно-жіночого” над “активно-чоловічим” та до комплексу меншовартості, упослідженості, як то нерідко зображується. Згідно з положеннями Г.Сковороди, український образ світу “*тяжіє до гармонізації двох протилежних начал, до взаємоузгодження найпотаємніших джерел космогенези: водно-земного та вогненно-сонячно-повітряного*” [3, с. 181-184].

Самоусвідомлення особистості суб’єктом певної нації (українця), національна самоідентифікація передбачає гуманістичне світобачення, культурну освіченість, глибокі знання у галузі національної та світової культури (мистецтва), виховання культури міжнаціонального спілкування, поваги до культурних звичаїв і обрядів різних народів. І якщо глобальні цивілізаційні чинники (зокрема, технізація побуту, інформаційні технології, інтернет, інтернет-освіта тощо) становлять загальносвітову тенденцію, то етнічна культура, етнокультурний плюралізм виявляє розмаїття окремого, індивідуального в універсальній цілісності Всесвіту.

В цьому контексті привертають увагу процеси міжетнічної та полікультурної взаємодії в Криму. Тут “сучасна етико-культурна ситуація складається під впливом концепції етноплюралізму як визнання самоцінності всіх культур і народів, котрі проживають на півострові” [2, с. 277].

Здійснений аналіз теоретичних засад національних моделей світу (за Г.Гачевим) виявляє їх крос-культурну сутність, діалогізм, евристичні виховні можливості. Цей науковий досвід болгарського дослідника має світоглядно-методологічне значення для реалізації стратегічної мети гуманітарної “Мікконцепції” філософії освіти – становлення нового планетарного типу особистості як *творчого суб’єкта культури* [4; 5; 6]. Таку особистість характеризує передусім системно-гуманітарний стиль мислення, дивертисивність, філософська рефлексія над діалогікою загального (Всесвіт) – окремого (нація) – особливого (індивідуальність), контекстуальність розуміння культурного універсуму, полікультурна взаємодія.

Литература:

1. Гачев Г. Национальные образы мира. – М., 1988. – 448 с.
2. Новикова М. Национальная идентичность в контексте этнокультурного плюрализма // Диалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта: Зб. наук. праць / Упоряд. і відп. ред. С.О.Черепанова. – Львів: Каменяр, 1998. – Вип. 3. – С. 273-278.
3. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу: (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шестидесятників). – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 300 с.
4. Черепанова С. Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: перспективи XXI століття // Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 34-52.
5. Черепанова С. Проблема людини в українському мистецтві: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 296 с. Іл.
6. Черепанова С. Стиль мислення як концептуалізація буття // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 25-30.